

JOSEPH II OG DEN OPLYSTE ENEVÆLDE

Derek Beales: *Joseph II: II. Against the World*, Cambridge University Press, 2009. 733 s.

■ MICHAEL BREGNSBO

Joseph II var tysk-romersk kejser 1765-90 og hersker over de østrigske arvelande og Ungarn, i perioden 1765-80 var han samregerende med sin mor, Maria Theresia, derefter eneregerende. Den politik, Joseph stod for, betegnes almindeligvis oplyst enevælde, og som sådan står den som et af de mest markante og konsekvente eksempler på denne ideologi og styreform. Derek Beales' værk om Joseph II er da også i høj grad en studie i begrebet oplyst enevælde. Første bind udgav Beales i 1987 under titlen *Joseph II: In the Shadow of Maria Theresa, 1741-1780*.¹ I den blev perioden indtil 1780 blev behandlet. Nærværende bind to er imidlertid nok så interessant, idet det beskriver Joseph IIs tid som enehersker efter 1780, hvor Joseph for alvor foldede sig ud med en ambitiøs, storstilet og målbevidst reformpolitik. Han lod således gennemføre gennemgribende reformer af skole- og sundhedsvæsenet, en række klostre blev simpelthen inddraget og de derved sparede midler anvendt til pædagogiske og sociale formål, kirkestrukturen blev ændret, nye sogne og bispedømmer blev skabt, og trykkefrihed blev indført. Ligeledes blev straffen for en række forbrydelser mildnet og brugen af dødsstraf generelt indskrænket, og der blev gjort forsøg på at ensrette de meget heterogene konstitutionelle, lovgivningsmæssige, retlige, administrative, fiskale og sociale strukturer inden for hans mange forskellige territorier. Og ikke mindst lod han gennemføre landboreformer, hvor han lod bondestandens livegenskab ophæve og dermed optrådte langt mere konsekvent og radikalt end en række samtidige fyrstekolleger som f.eks. Preussens Frederik II (den Store) og Ruslands Katharina II (den Store), der endskønt de begge i princippet var modstandere af livegenskab ikke magtede eller vovede at lade det afskaffe. Men Josephs reformpolitik fremkaldte kraftige reaktioner. Hans insisteren på at tysk af praktiske og ingenlunde nationale grunde skulle være fælles forvaltningsprog, førte til protester blandt de mange andre nationaliteter i hans riger og lande. Landbopolitikken forårsagede både oprør fra adelige godsejere, der blev ramt, og fra bønder, der fik blod

¹ Anmeldt i *Nyt fra Historien* 37/38, 1988/89, s. 178f. af Gerda Bonderup.

på tanden ved efterretningerne om de forestående emancipatoriske reformer. En række andre reforminitiativer mødte indædt og bred modstand, f.eks. forsøgene på at begrænse, hvad Joseph og andre oplyste mænd anså for overtro, og de mange indgreb over for udvalgte gruppers specielle privilegier var heller ikke noget, der gik stille af. Ved Josephs død i 1790 var der således åbent oprør flere steder i hans lande (bl.a. i De østrigske Nederlande, omtrent svarende til det nuværende Belgien og Luxembourg), og Ungarn var på randen af oprør, som fik aktiv støtte fra kejserens ydre fjender. Joseph måtte i sine sidste uger nødtvungent gøre meget store indrømmelser, og hans efterfølger, Leopold II, måtte hurtigt tilbagekalde en meget stor del af reformværket.

Som nævnt er den politik, Joseph stod for, blevet betegnet oplyst enevælde, og bogen bliver derfor i høj grad en studie i dette begreb. Da begrebet imidlertid historiografisk set er særdeles omstridt, kan det imidlertid være relevant at opridse hovedpositionerne i denne debat. Det vil ske i det følgende. De titler, der bliver henviset til i denne review-artikel, skal opfattes som centrale eksempler, men det bliver på ingen måde foregivet, at alle væsentlige værker om emnet er nævnt her. Termen oplyst despotisme kendes allerede i den historiske samtid. Så vidt vides var den tyskfødte, franske filosof Friedrich Grimm den første til at anvende udtrykket i 1758². Han gav udtryk for, at det var umuligt at gennemføre reformer ad normal vej, fordi en række samfundsgrupper formåede at blokere det ved at henvise til deres nedarvede eller hævdvundne privilegier og særrettigheder. Den eneste løsning ville ifølge Grimm derfor være, at en fyrste råt og brutalt "bulldozede" et oplyst reformprogram igennem på tværs af de mange privilegier og organiserede særinteresser samt folkelig modvilje og fordomme. Der hersker således ingen tvivl om, at oplyst enevælde eksisterede som en eksplicit ide allerede i samtiden, diskussionen har derimod gået på dens gennemslagskraft og udbredelse, samt hvorvidt den var en politisk realitet eller blot et ideal, evt. endda et skalleskjul for andre og knap så ædle motiver. Endvidere har der været diskussion om, hvordan oplyst enevælde forholder sig til enevælde (absolutisme) i almindelighed³. I dansk sammenhæng opfattes den oplyste enevælde normalt som en fase af enevælden, det system, der rådede i mellem 1660 og 1848. "Enevælde" plejer at være den danske betegnelse for det, man internationalt kalder absolutisme. Dette sidste begreb bruges navnlig om den franske kong Ludvig 14. regeringstid (1661-1715), og "oplyst absolutisme" skulle tilsvarende være en blandt flere epoker i

² H.M. Scott: "Introduction: The Problem of Enlightened Absolutism", i Scott, H.M. (red.): *Enlightened Absolutism. Reform and Reformers in Later Eighteenth-Century Europe*, London: Macmillan 1990, s. 4.

³ F.eks. Leonard Krieger: *An Essay on the Theory of Enlightened Despotism*, Chicago & London: University of Chicago Press 1975; Volker Sellin: "Friedrich der Grosse und der aufgeklärte Absolutismus. Ein Beitrag zur Klärung eines umstrittenen Begriffes", i Ulrich Engelhardt et al. (red.): *Soziale Bewegung und politische Verfassung. Beiträge zur Geschichte der modernen Welt. Werner Conze zum 31. Dezember 1975*, Stuttgart: Klett Verlag 1976.

absolutismens historie. I tysk forskning er der således lange traditioner for at indplacere den oplyste absolutisme som en blandt flere faser i absolutismens historie, om end der blandt de tyske historikere, der har forfægtet dette synspunkt, har været store indbyrdes uenigheder om, hvordan den oplyste absolutisme nærmere bestemt skulle tolkes inden for rammerne af absolutismen generelt.⁴

Der har imidlertid, som nævnt, også været forskere, der har opfattet oplyst despotisme – som de har foretrukket at kalde den – som en særegen statsform, der var væsensforskellig fra absolutismen.⁵ Som nævnt råder der ikke tvivl om, at oplyst enevælde fandtes som en ide i samtidens filosofiske og politiske miljøer, men mange forskere vil sige, at der heller ikke var tale om mere. Ideen om oplyst enevælde var ifølge disse forskere hjernesvind og propaganda, men ikke nogen realitet, for i virkelighedens verden havde de forskellige fyrster hverken evner eller ressourcer til at gennemføre de oplyste reformer. Frederik den Stores og Katharina den Stores manglende afskaffelse af livegenskabet, skønt de begge skriftligt havde givet udtryk for livegenskabets vederstyggelighed og uretfærdighed og nødvendigheden af at afskaffe det, bliver ofte fremhævet som et skoleeksempel i så henseende.⁶ Det samme gør sig gældende, når man undersøger gennemførelsen af de højtproklamerede skolereformer på landsbyplan.⁷ Andre vil mene, at det er decideret selvmodsigende at gøre Frederik II den Store, Katharina II den Store og Joseph II's regeringer oplyst enevældige, idet de blandt mange andre aggressionskrige tog initiativ til Polens deling og senere udslettelse af de selvstændige staters tal.⁸

Andre forskere anerkender i højere grad, at reformpolitikken faktisk havde en indgribende og mærkbar virkning, men frakender den til gengæld ethvert ædelt og menneskekærligt motiv. Sådanne officielle motiveringer afvises i denne litteratur som et skalkeskjul for fiskale, militære og andre socialdisciplinære interesser.⁹

⁴ Wilhelm Roscher: "Umriss zur Naturlehre der drei Staatsformen", *Allgemeine Zeitschrift für Geschichte* 7, 1847, s. 79-88, s. 322-365 & s. 436-478; Reinhold Koser: "Die Epochen der absoluten Monarchie in der neueren Geschichte", *Historische Zeitschrift* 61, 1889, s. 246-287; Fritz Hartung: "Die Epochen der absoluten Monarchie in der neueren Geschichte", *Historische Zeitschrift* 145, 1932, s. 46-52; samme: "Der aufgeklärte Absolutismus", *Historische Zeitschrift* 180, 1955, s. 15-42.

⁵ Krieger: *An Essay*.

⁶ F.eks. Georges Lefèbvre: "Le despotisme éclairé", *Annales historiques de la révolution française* 21, 1949 (engelsk oversættelse: "Enlightened Despotism", i Heinz Lubasz (red.): *The Development of the Modern State*, London & New York: Macmillan 1964).

⁷ James van Horn Melton: *Absolutism and the Eighteenth-Century Origins of Compulsory Schooling in Prussia and Austria*, Cambridge: Cambridge University Press 1988; Wolfgang Neugebauer: *Absolutistischer Staat und Schulwirklichkeit in Brandenburg-Preussen*, Berlin: de Gruyter 1985.

⁸ George Matthew Dutcher: "The Enlightened Despotism", *Annual Report of the American Historical Association for the Year 1920*, Washington D.C. 1925; Lefèbvre: "Le despotisme"; John G. Gagliardo: *Enlightened Despotism*, London: Crowell 1967.

⁹ Gagliardo: *Enlightened*; Volker Sellin: "Friedrich der Grosse", s. 6; Mark Raeff: *The Well-Ordered Police State: Social and Institutional Change through Law in the Germanies and Russia, 1600-1800*, New Haven: Yale University Press 1983.

Bondeemancipatoriske reformer skulle således, ifølge disse forskere, i virkeligheden have handlet om at forøge landbrugets produktivitet for derigennem at opnå større skatteindtægter. Uddannelsesmæssige reformer skulle tilsvarende dybest set være udtryk for ønsket om at opkvalificere og disciplinere befolkningen for derigennem at gøre den mere produktiv med øgede skatteindtægter som følge. Indførelse af religionsfrihed skal på samme måde ses som en fjernelse af en barriere for arbejdskraftens frie bevægelighed. Afskaffelse af dødsstraf for en række forbrydelser og forbedringer af fængselsfangers kår skal på lignende manér have været motiveret af behovet for fangernes arbejdskraft, som man jo ville gå glip af, hvis de blev henrettet. Selv sundhedsmæssige reformer og forbedringer i forsørgelsen af forældreløse, gamle, syge og fattige er blevet set som motiveret af ønsket om at opnå en større og sundere befolkning og dermed flere potentielle soldater, arbejdere og skatteydere.

Man finder i disse debatter tydeligt aftegnede, nationalt bestemte historio-grafiske forskelle. Tyske historikere har således i høj grad været tilbøjelige til at anvende betegnelsen 'oplyst absolutisme' og til i ikke ringe grad tage den for pålydende som et reelt eksisterende system og politik¹⁰. Angelsaksiske og franske historikere har derimod foretrukket at tale om 'oplyst despoti(sme)' og været mindre tilbøjelige til at tage både dens effektivitet og dens angivelige ædle motiver og resultater for gode varer. Forklaringen er vel, at lande som Storbritannien og USA aldrig havde enevælde, men tværtimod forstår sig selv – på hver sin måde – som frihedens og retsstatens arnested. Frankrig gjorde i egen selvforståelse op med et udueligt enevældigt system i 1789 og skabte en helt ny og hidtil uset politisk og social orden. Af disse grunde finder angelsaksiske og franske historikere ikke, at noget godt kan komme fra oplyst enevælde.¹¹ Dette nationalitetsmæssige mønster kan allerede anes i mellemkrigstiden, hvor oplyst enevælde var genstand for omfattende diskussion i det internationale historikersamarbejde, hvor dog begreberne 'oplyst absolutisme' og 'oplyst despotisme' i øvrigt blev brugt i flæng i de forskellige bidrag.¹² Den efterfølgende periode så også tilsynekomsten af en transnational tradition i form af marxismen. Under den kolde krig var der hos historikere af marxistisk observans på begge sider af Jerntæppet tendens til

¹⁰ Roscher: "Umriss"; Koser: "Die Epochen"; Hartung: "Die Epochen" & "Der aufgeklärte"; Karl Otmar Freiherr von Aretin: *Der aufgeklärte Absolutismus, Neue Wissenschaftliche Bibliothek* 67, Köln: Kiepenheuer & Witsch 1974. Denne særlige tendens i tysk historiografi er blevet påpeget af Aretin: "Der aufgeklärte", s. 43.

¹¹ *Bulletin of the International Committee of Historical Sciences* 1-9, 1926-37.

¹² Franske historikere: f.eks.: François Bluche: *Le despotisme éclairé*, Saint Armand Fayard 1968. Engelske historikere: f.eks. Betty Behrens: "Enlightened Despotism", *The Historical Journal*, 18:2, 1975, s. 400-408. Amerikanske historikere: f.eks. Dutcher: "The Enlightened"; George Matthew Dutcher: "Further Considerations on the Origin and Nature of the Enlightened Despotism", i George Matthew Dutcher (red.): *Persecution and Liberty: Essays in Honor of George Lincoln Burr*, New York: Century 1931, Gagliardo: *Enlightened*; Raeff: *The Well-Ordered*.

at afskrive oplyst enevælde som et sidste, desperat forsøg på at stabilisere feudalismen.¹³

I løbet af de senere årtier har mange forskere erkendt, at de faktiske resultater ikke altid stod mål med intentionerne og ambitionerne, at fiskale og militære bestemt også havde noget at sige, og at såkaldte oplyste enevoldsherskere førte aggressionskrige. Med hensyn til det sidstnævnte forhold var problemet ofte, at stormagterne blev fanget i deres stormagtsroller og gang på gang var nødsagede til at sætte udenrigspolitiske og militære hensyn over indenrigspolitiske og velfærdsmæssige.¹⁴ Til gengæld præsterede en række mindre stater, ikke mindst mange af de tyske småstater, der ikke havde militære forpligtelser, at gennemføre mønstergyldige oplyste reformprogrammer, fordi de kunne vie indenrigspolitikken fuld opmærksomhed.¹⁵ Den engelske historiker Peter H. Wilson har peget på, at et motiv bag oplysningsreformerne i de mindre, militært set værgeløse stater i Det Tyske Rige kunne være en slags sikkerhedspolitisk motiveret branding af staten.¹⁶

Hovedtendensen i den nyere forskning har imidlertid været at betragte den oplyste enevælde på dens egne præmisser. Efter Berlinmurens fald og den generelt manglende tiltro til store, overordnede, gennemgribende, statsligt initierede og styrede reformer, der kan lave markante forbedringer for det store flertal og for samfundet generelt, skulle man formode, at den oplyste enevælde som en realitet havde fået sit grundskud. Men det blev faktisk lige netop ikke tilfældet. Tværtimod har især britiske historikere anlagt et pragmatisk vurderende syn på den oplyste enevælde og har anskuet den på dens egne præmisser og i forhold til dens egen samtid. Derved har de understreget, hvor mange reformer, der trods alt blev gennemført og hvor vidtgående, de faktisk var både i sammenligning med tilstandene forinden og med forholdene i andre lande i samtiden. Og det også med det forbehold taget i betragtning, at reformerne ikke blev så vidtgående og effektive som både samtidens magthavere selv og senere tiders historikere gerne havde ønsket. Tidligere historikere har angiveligt været tilbøjelige til at undervurdere, hvor begrænsede finansielle, administrative og politiske resurser, som de oplyste monarker havde til rådighed, samt de ofte stærke og magtfulde kræfter, de var oppe imod med deres reformpolitik. Selv om de historikere, der anskuer den oplyste enevælde på dennes egne præmisser, ingeniunde bestrider, at militære og fiskale forhold også spillede en rolle for reformerne, så anser de det for

¹³ Lefèbvre: "Le despotisme"; Ingrid Mittenzwei: "Über das Problem des aufgeklärten Absolutismus", *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 18:9, 1970, s. 1162-1172.

¹⁴ Charles Ingrao: "The Problem of 'Enlightened Absolutism' and the German States", *Journal of Modern History*, Supplement, 1986, s. S167.

¹⁵ Ingrao: "The Problem", s. S171; Eberhard Weis: "Enlightenment and Absolutism in the Holy Roman Empire. Thoughts on Enlightened Absolutism in Germany", *Journal of Modern History*, supplement 1986, s. S181-S197.

¹⁶ Peter H. Wilson: *Absolutism in Central Europe*, London: Routledge 2000, s. 117.

forsimplet og ensidigt at ville reducere det hele til et spørgsmål om sådanne motiver.¹⁷ Som en anden engelsk Joseph II-biograf så prægnant har formuleret det: "If Joseph had been concerned only with the power of his state, he would not have devoted so much time and trouble to its weaker members: not even he could have hoped to transform a deaf and dumb blind crippled lunatic illegitimate unmarried mother into an effective fighting unit".¹⁸

Derek Beales' Joseph II-biografi hører så afgjort hjemme i denne sidstnævnte tradition. Den er i sin form en life-and-times-biografi, der dækker ikke bare Josephs personlige forhold, men tillige alle periodens væsentlige indenrigs- og udenrigspolitiske aspekter af de landes historie, han regerede over. Der er på ingen måde tale om en ukritisk skildring. Som menneske havde Joseph II ubehagelige sider, hvilket bl.a. kom til udtryk i hans behandling af både underordnede og familiemedlemmer. Og rigtignok lod han dødsstraffen afskaffe for en række forbrydelsers vedkommende, men til gengæld indførte han en helt ny straf: straffefangerne skulle i lænker og trække skibe på Donau, mens de befandt sig i floden. Det var et overordentlig sundhedsfarligt arbejde, som fangerne døde af som fluer. Det fremgår også af Beales' skildring, at Joseph besad en urokkelig overbevisning om at hans og kun hans løsning af et problem var den rigtige, hvorfor han var mindre villig til at lytte til andres råd og synspunkter (i det stykke havde han fælles træk med Struensee). Dertil kom hans utålmodighed, egenrådighed, inkonsekvens og stædighed. Alt dette bliver der ikke lagt skjult på, men når dette er sagt, fremfører Beales: "A ruler who was patient, consensus-seeking, bureaucratically correct, reigning more and ruling less, could not have succeeded in the course of one decade in remodelling the Catholic Church in his provinces, transforming their legal system and freeing the serfs" (s. 672). Tilsvarende hedder det efter beskrivelsen af hans ondskabsfuldhed imod blandt andet embedsmænd, som han fandt udelige: "But, if 'cruelty' is spoken of, it must be remembered that a posting to Freiburg-im-Breisgau or Lemberg was hardly comparable with exile to Siberia and that, whereas nearly a hundred French generals were guillotined for their failures in 1793-94, Joseph executed none" (s. 670). Beales lægger heller ikke skjul på, at Josephs lande truedes af indre oprør og ydre angreb ved Joseph II's død. Men når det ikke desto mindre lykkedes hans efterfølger at genvinde kontrollen og afværge ydre krig, samt at det habsburgske monarki var i stand til at deltage i Napoleonskrigene igennem mange år, så skyldtes det ikke mindst de militære reformer, som Joseph havde ladet gennemføre. Det er rigtigt, at i forhold til sine samtidige monarkkolleger som Frederik II af Preussen og Katharina II af Rusland, var han udenrigspolitisk set den mindst succesrige, men indenrigspolitisk gennemførte ingen af dem så vidtgående reformer som han.

¹⁷ F.eks. Scott: "Introduction". Man kan dog fortsat støde på denne tolkning af motiverne bag den oplyste enevælde: Wilson: *Absolutism*, s. 116.

¹⁸ T.C.W. Blanning: *Joseph II*, London & New York: Longman 1994, s. 83.

Beales diskuterer afslutningsvist, hvorvidt Joseph var despotisk, oplyst og revolutionær. Skellet mellem oplyst absolutisme og oplyst despotisme endelige teoretiske betragtninger over disses væsen synes ikke at spille nogen større rolle i bogen. Beales når frem til, at vist havde Joseph despotiske træk, men samtidig indførte han en langt højere grad af almen retssikkerhed end hidtil set, og hans despoti førte ham ikke ud i byggeri af store paladser og anden luksus. I stedet brugte han penge på hospitaler og fattiginstitutioner. Oplyst var han, men det var den tyske mere statsloyale *Aufklärung*, ikke de mere radikalt systemkritiske franske *philosophes*, han var påvirket af, ligesom hans oplysningstænkning i højere grad var i tråd med oplysningsbevægelsen inden for den katolske kirke end med den antiklerikale franske oplysningsbevægelse. Og hvis revolutionær skal forstås som, at man gennemfører ændringer, der rækker ud over, hvad der hidtil er blevet anset for muligt, så var Joseph efter Beales' mening i høj grad revolutionær. Ingen anden monark end måske Peter den Store formåede at gennemføre så gennemgribende forandringer i løbet af et så forholdsvist kort spand af år. Joseph hævdede da også selv, at alt det, som man kæmpede for i Frankrig i 1789 og årene derefter, havde han allerede gennemført i sine lande.

Det forbliver heller ikke uomtalt, at Joseph var en stor kender og elsker af musik, som aktivt støttede Mozart. Joseph er den kejser, der optræder i Milos Formans Mozart-film *Amadeus*, og her bliver han fremstillet som en naragtig ignorant. Kostelig er en scene fra filmen, hvor han efter premieren på *Bortførelsen fra seraillet* til Mozart siger, at operaen var præget af "too many notes" (for mange toner) uden at han selvfølgelig kan udpege, hvilke toner, der burde have været udeladt. Det fremgår af Beales' bog (s. 455), at Joseph faktisk sagde noget i den retning ved den lejlighed, men citatet tolkes i en helt anden og for Joseph langt mere fordelagtig mening end i *Amadeus*-filmen.

Tendensen i forskningen om den oplyste enevælde er altså gået i retning af at anerkende oplyst enevælde som en reelt eksisterende statsform med oprigtige motiver om at forbedre befolkningens åndelige, sociale og økonomiske vilkår alle dens fejl og ufuldkommenheder til trods, og selv om disse motiver ikke var enerådende. Bogens og det meste af den øvrige forskning i fænomenet oplyst enevælde er altovervejende skrevet i et historisk oppefra-perspektiv. Men hvordan blev den oplyste enevælde og dens mange reformer oplevet nedefra, af den jævne befolkning? Det behøver muligvis ikke helt så entydigt at være en fortælling om sociale, økonomiske og åndelige fremskridt. Beales nævner undervejs, at reformpolitikken fremkaldte kraftige protestreaktioner. Den katolske flertalsbefolkning var således mange steder meget lidt begejstret for indførelsen af religionsfrihed for protestanter og jøder endside for de moderniseringer i kirkeritualer og ændringer i den kirkelige administration, som Joseph lagde navn til. Børns tvungne skolegang kan være blevet oplevet som et ekstremt indgreb i forældrenes ret til at opdrage deres børn. Man kan endvidere forestille sig, at hans deregulerende økonomiske politik har medvirket til at gøre tilværelsen usikker og mere uoverskuelig og ufor-

udsigelig for mange. Den fri offentlige debat, et resultat af indførelsen af trykkefrihed, kunne også anvendes til agitation imod de mange reformer og til forsvar for at bevare det bestående. Mange kan have oplevet fremkomsten af et anonymt og ansigtsløst bureaukrati til erstatning for den lokale herremand og hans fogeder, hvor man trods alt havde kendt de sidstnævnte, som et tilbageskridt.

Derek Beales, der er professor emeritus i Cambridge, udgav som nævnt tilbage i 1987 første bind af sin Joseph II-biografi. Andet bind har altså været 22 år undervejs. Det kan forekomme at være en ganske lang produktionstid, men ikke når man ser, hvilket omfangsrigt materiale, det nye værk hviler på. Beales, der i den mellemliggende tid endog også har nået at udgive andre digre værker, har nemlig foretaget omfattende studier af materiale i statslige og private arkiver i en række af de i dag selvstændige stater, der i sin tid indgik i de sammensatte territorier, som Joseph II regerede over. Endvidere har han anvendt materiale fra nationalarkiverne i en række af de stater, der i 1700-tallet udgjorde habsburgkejserens mod- og medspillere, ligesom utrykt materiale i en lang række biblioteker og private samlinger er blevet konsulteret. Dertil kommer en respektindgydende lang liste over sekundærlitteratur.

Bogen er med sine 733 sider en rigtig "mursten", og typografien er forholdsvis lille. Der er ingen tvivl om, at den mange år frem vil være *værket* om både Joseph II og om den oplyste enevælde. Men med det enorme trykte og utrykte materiale, den bygger på, er den unægtelig noget detaljetung. Heldigvis er den velskrevet, men det kan ikke nægtes, at det af og til kan knibe lidt med at bevare overblik og helhed, selv om en over 40 sider lang konklusion på udmærket og klar vis får opsummeret hovedlinjerne og hovedsynspunkterne. Men netop når det gælder hovedsynspunkter og vurderinger bringer Beales' værk nok ikke så meget væsentligt nyt i forhold til hans Cambridge-kollega T.C.W. Blannings tidligere omtalte, langt kortere og overskueligere Joseph II-biografi fra 1994. Men Beales' styrke i forhold til Blannings værk er derimod netop detaljeringsgraden: Hvis man er interesseret i detaljerne vedrørende et delaspekt, f.eks. Josefs skolepolitik eller religionspolitik, så kan man gå til det/de pågældende tematiske ordnede kapitler og her virkelig få overordentlig værdifuld viden og henvisninger som næppe noget andet sted.

MICHAEL BREGNSBO

PH.D., LEKTOR

INSTITUT FOR HISTORIE, KULTUR OG SAMFUNDSBESKRIVELSE

SYDDANSK UNIVERSITET, ODENSE